

RETROVIZIJE KONTEKSTA

Paleotercijarizacija

Zacijelo su ponuđeni naslovi “retrovizije konteksta” i “paleotercijarizacija” na prvi pogled nerazgovijetni. No posrijedi su razmjerno jednostavne uputnice. Složenicom “retrovizije konteksta” označujemo nekoliko jakih strukturalnih tendencija kojima je podrijetlo u uzbaštinjenom društvenom kontekstu, a koje teže oblikovanju gradske zbiljnosti **u otvorenom neskladu** s glavnim ciljevima društvene preobrazbe: s nacionalnom emancipacijom i građanskom rekonstrukcijom hrvatskog društva. Kraće, to su težnje da se gradski razvitak oblikuje i reproducira s pomoću nekoliko figura razvojne zastarjelosti. Među njima paleotercijarizacija svakako nije najmanje važna.

Terminom “paleotercijarizacija” ne označujemo poticanje razvitka zastarjele tercijare, kako bi se, na prvi pogled, moglo razumjeti njegovo značenje. Njime se, međutim, označuje tendencija da se **brojne djelatnosti tercijarnog sektora organiziraju i oblikuju po organizacijskim i konstrukcijskim predlošcima – (paleo)industrije; te da se takve tvorevine koriste u programima reurbanizacije kao obećavajuća pomagala**. Drukčije rečeno, paleotercijarizacija je tendencija u tercijarnom gospodarstvu da se djelatnosti tipične za sektor oblikuju i organiziraju po predlošku paleoindustrijske tvornice. Prva takva paleotercijarna tvorevina jest, poznato je, robna kuća. Nije, dakako, prijeporno da ona može, u zadanim okolnostima, biti uspješan oblik organizacije trgovine. Prijeporna je, međutim, ocjena njezine vrijednosti u procesima reurbanizacije, napose starijih dijelova grada ili stambenih, “zavičajnih” naselja.

Preciznija analiza spomenute ocjene pokazuje da ona počiva na jednom neobičnom pojmovnom spoju. Urbano-loška teritorijska tradicija gotovo bez provjere prihvaća stav da je tercijara, a napose trgovina, izrazito “gradotvorna” skupina djelatnosti. Pri tomu se, očito, podrazumijeva

da su njezini ne samo financijski nego i socijalni i ekološki učinci sukladni općim građanskim aspiracijama. Kada se te djelatnosti oblikuju i organiziraju u tradicionalnom mjerilu, gdje je sačuvana predodžba o ljudskoj komunikaciji kao osnovi tih djelatnosti (F. Hayek), onda se nije teško, barem načelno, s takvim tvrdnjama složiti. Međutim, kada se te djelatnosti oblikuju i organiziraju na drukčijoj i tehničkoj i organizacijskoj podlozi, **koja imitira (paleo)industrijsku**, onda sukladnost socijalnih i ekoloških učinaka tercijare općim građanskim aspiracijama postaje problematična. Jer preuzimanje (paleo)tehničke i organizacijske podloge **implicira** i preuzimanje odnosa prema socijalnom i životnom okolišu kakav je razvila (paleo)industrija.

Upravo ta unutrašnja mijena ostaje nepriznata u lokacijskom usmjeravanju i nadzoru paleotercijare. Drži se dostatnim ustvrditi da je posrijedi tercijarna djelatnost, napose kada je to trgovina, i onda kada se lokacija traži na velegradskim potezima uz prometne koridore, i onda kada se lokacija traži u područjima reurbanizacije, u starijim dijelovima grada, u stambenim “zavičajnim” naseljima ili u područjima bliskim zaštićenima. Na taj se način cenzurira bitna strukturna razlika između konvencionalne tercijare i paleotercijare. Ali i razlika koju jedna i druga izazivlju u socijalnom životnom okolišu.

Koliko je vidljivo, u Zagrebu, napose u njegovu donjogradskom dijelu, nekoliko je tipičnih primjera paleotercijarnih intervencija s legitimacijom konvencionalnih tercijarnih. Osim javnih garaža po donjogradskim ulicama (Petrinjska), u te primjere treba ubrojiti i, “tvrdo” promatrano, zamisli kao što je Importanne Galerija na Iblerovu trgu ili Kaptol centar u Tkalčićevoju. Sve te zamisli počivaju na pretpostavci da je koncentracija automobila i tercijarnih djelatnosti na tim lokacijama spojiva s njihovim gradskim statusom. Promatra li se skup djelatnosti predviđenih investicijskim programima, kakve su stanovanje, trgovina, usluge, to i nije netočno. Na tim lokacijama, sukladno njihovom gradskom statusu, zbilja i ne treba očekivati drugo osim takvih djelatnosti. Međutim, budući da se ona **praktično oblikuje na paleotehničkoj podlozi** (javne garaže plus velike koncentracije poslovnih djelatnosti), učinci planiranih promjena **neće odrediti** načelna tercijarna narav novih djelatnosti, **nego paleotehnička osnova kojom se posreduje njihova lokacijska prisutnost**. Drukčije rečeno, nastat će novi urbani i ekološki konflikti u Do-

njem gradu; oni nisu po podrijetlu paleoindustrijski. **Ali su njihovi učinci srodni paleoindustrijskim.** Iz razvojne perspektive gotovo da je zanemariva razlika između njih i starih konflikata što ih je, okupirajući grad, proizvela paleoindustrija u razdoblju socijalističke modernizacije.

Promotri li se skicirana tendencija kao indikator us trajnosti konteksta, nije teško uočiti da je na djelu isti generalni odnos prema gradskoj zbilji koji je prožimao i socijalističku modernizaciju. Odnos poučava da je grad, idealnotipski rečeno, **tvorničkim dvorištem.** Paleotercijarno vrednovanje samo “premješta” dvorište. Sukladno tomu, grad je dvorište robne kuće **organizirane kao tvornice.** Nije teško zaključiti da je takav odnos posebno udoban profitnim akterima grada. Racionalnost njihova ponašanja temelji se na ambiciji da sa što manje izdataka zarade što više. Dakako da zbog toga **prirodno teže** sniziti cijenu zaštite okoliša gdje djeluju; te sposobnosti grada da koncentrira ljude na određenim mjestima pretvoriti u **unutrašnji** mehanizam nove tercijarne organizacije. Obje težnje legitimno djeluju u svakom posebnom poslovnom pothvatu. Baš zbog toga grad mora uspostaviti jasna mjerila mogućeg i nemogućeg, dopustivog i nedopustivog. U protivnom, **paleoindustrijsku zastarjelost zamijenit će paleotercijarna zastarjelost.**

Obnova socijalnog raja

Predloženi naslov treba razumjeti u kontekstu što ga je pripremila egalitarna tradicija uporabe grada; tradicija je, poznato je, jedan među nekim “vrućim krumpirima” socijalističke baštine. Najkraće rečeno, ta se tradicija očituje u skupini tendencija i napora da se na mjestu prve razvojne zadaće grada učvrsti **skrb za neproduktivne skupine stanovništva.** Reći da se grad ili država trebaju odreći te skrbi, u Hrvatskoj je dvostruko cinična izjava. Prvo, cinična je zbog toga što su u hrvatskom društvu neproduktivne i ovisne skupine stanovništva brojnije nego one razvojno sposobne. Odreći se skrbi za njih značilo bi odreći se skrbi za nemali dio stanovništva. Drugo, cinična je zbog toga što je višedecenijska tradicija socijalističke države toliko proširila i učvrstila socijalna prava neproduktivnog stanovništva da se svaki pokušaj njihova praktičnog reduciranja javno doživljuje kao jedna vrsta socijalnog sadizma. Dakle, neovisno o motivima koji bi mogli potaknuti govornika na spomenutu tvrdnju, on ne bi mogao izbjeći javnu optužbu da je zagovornikom cinične razvojne strate-

gije. Zato nije neobično što takvu, i srodne, tvrdnje nositelji političkih ovlasti izbjegavaju. Ako ništa drugo, one nisu posebnim preporukama za masovnu biračku potporu.

No sistemska potpora neproaktivnim skupinama stanovništva ima i svoju razvojnu bilancu, djelomično neovisnu o opisanom tipu moralne osjetljivosti. Ona se u kritičkoj literaturi najčešće opisuje sintagmama kao što su egalitarna razdioba ili egalitarni poredak. U takvu društvenom okviru stvarni proizvođači društvene perspektive i boljitka rubnom su skupinom pod izravnim nadzorom parazitskog birokratskog sloja koji svoju upravljačku legitimaciju izvodi upravo iz načelne skrbi za neproaktivne skupine. Povijest socijalizma pokazuje da se u takvu shematismu ne može izbjeći ni jedna klopka rentijerskog društva. Ono, dakle, **uspješno funkcionira samo koliko uspješno radikalizira svoju razvojnu i strukturnu ovisnost** o adresama koje redovito doznajučuju zajamčenu rentu. Jedna među izravnim posljedicama takve mijene jest učvršćivanje kulturnog ambijenta koji je posebno pogodan za strategije unutrašnje (samo)kolonizacije. Među njima je posebno važna ona koja ohrabruje sumnjičavost prema procesima životnog diferenciranja. Zahvaljujući njezinim učincima, samorazumljivo pravo na životnu različitost postaje, također samorazumljivim, izvorom “rizičnih” oblika ponašanja.

Na skiciranoj podlozi učvršćuju se i primjerene urbane strategije. Njihov je središnji orijentacijski lik socijalni ovisnik s reduciranim, ali sistemski zajamčenim pravom na “egzistencijalni minimum”. Budući da je minimum već po definiciji razina gdje su životne razlike odredljive samo onoliko koliko su ukinute, predvidljivo je da će urbane strategije njime orijentirane **afirmirati, ponajprije, nastrane redukcije mjerila kakvoće kao svoje najveće uspjehe**. To, praktično, znači da je neuredan, zapušten i nastrano skroman režim održavanja i oblikovanja grada postao **istovrstan “jedino mogućem”** modelu održavanja i oblikovanja. Posrijedi je očita simbolična konstrukcija obzora razumijevanja socijalnih prilika. Ona je izravno podređena rentijerskim fantazmima i upravljačkih i ovisničkih skupina.

Predočena shema, dakako, ima sva obilježja idealnotipske sheme. To znači da se ona u naznačenoj zgošnjosti ne može uočiti ni na kojem empirijskom mjestu (ili samo na radikalnim rubovima društva). No niz njezinih posrednih implikacija ima status sistemskih činjenica. Primjerice, tijekom 1997. godine zagrebačko je gradsko poglavarstvo s posebnom pozornošću pripremilo prijedlog stambenog zbr-

njavanja više desetaka sirotinjskih obitelji. Odmjeren s moralnog stajališta taj čin, dakako, zaslužuje poželjne pridjeve. No odmjeren s razvojnog stajališta predmetom je dvostrukog prigovora. Prvi se svodi na razložno upozorenje da je Zagreb ionako postao “usisivač” hrvatskog stanovništva te da svako daljnje povećanje privlačnosti grada za sirotinjske skupine stvarno potiče nove useljeničke valove. Drukčije rečeno, takva bi gesta bila razvojno primjerena kada bi je zagrebačka gradska uprava smjestila **u koji drugi hrvatski grad**, čiju je socijalnu privlačnost potrebno poduprijeti “izvana”. Drugi se prigovor svodi na, također razložno, upozorenje da se na sličan način nije očitovala javna skrb ni za koju drugu profesionalnu skupinu koja izravno poboljšava gradsku kompetenciju i razvojnu otpornost; napose ne za elitne skupine sposobne oblikovati primjerene odnose između hrvatskog razvojnog potencijala i europskog okoliša.

Nije spomenuti primjer jedinom primjerom. Ali je svakako indikativan. On poučava da u razvojnoj imaginaciji dominirajućih gradskih aktera djeluje jedna vrsta epistemološke ustrajnosti koja je još u razdoblju socijalističke modernizacije zorno pokazala u kakve se začudne oblike “raubanja” grada mogu prometnuti egalitarne systemske opsesije. Upozorili smo, ima li se u vidu ukupna socijalna “baština” postsocijalističke Hrvatske, nije moguće likove egalitarnosti uklanjati bez opasnosti da uklanjanje podleđe ciničnim strategijama. No, na drugoj strani, ustrajnost egalitarnih opsesija načinila je već zadivljujuću zbirku primjera uništavanja grada s legitimacijom brige za grad. Reurbanizacija Zagreba s pomoću slika obnove socijalnog raja zato jedva da može biti više od egalitarne navike činovništva koje ne samo da nije nikada pripadalo povijesti građanstva nego je poduzelo sve da se građanstvo na mjestu središnjeg gradskog aktera i ne ustali. Budući da ta vrsta preobrazbe nije vjerojatna računala li se samo s unutrašnjim sazrijevanjem hrvatskog društva, očito je da je uloga upravljačkih skupina upravo suprotna ulozi čarobnjaka na vratima (socijalnog) raja. Ona se, najprije, pokazuje **u obvezi da se razvojno sposobnim skupinama u gradu zajamče uloge izvedene iz njihove razvojne kompetencije**.

Eurokratsko imitiranje

Uvodno je potrebno ukloniti jednu, inače konvencionalnu, optužbu koja prati sve rasprave o tendencijama što se mogu podvesti pod naznačenu složenicu. Optužba se sastoji u tome da kritika eurokratskog imitiranja nije drugo nego pokušaj da se Hrvatskoj nametne fantazmagorični “treći put” u međunarodne integracije. Složenica “treći put” nije, dakako, odabrana slučajno. Svatko, čak i s kraćim pamćenjem, zna da je ona bila općom etiketom modela međunarodnog povezivanja u socijalističkoj modernizaciji. Dvije su osnovne sastavnice takva “trećeg puta”: nesvrstanost i samoupravljanje. Oduzmu li se tim sastavnicama obvezujući likovi političkog prenemaganja, na vidjelo dolazi model koji je hrvatsko društvo, pouzdano i predvidljivo, više desetljeća **odvajao od ostatka europskog građanskog svijeta**, a bližio ga kontinentalnim periferijama triju kontinenata: periferijama Azije, Afrike i jugoistočne Europe. Drukčije rečeno, zahvaljujući tomu modelu, hrvatsko se društvo uspješno barbariziralo.

Uporaba iste složenice devedesetih godina nagovješćuje i približno iste ishode. Razlika je tek u tomu što se složenicom ne označuje integracijska praksa socijalističke modernizacije, nego jedan skup uputnica koje upućuju na potrebu za kritičkom inventurom eurokratskog imitiranja. Jedan skup tih uputnica, strogo govoreći, takvu nepovjerljivost i zaslužuje. Posrijedi su oni pokušaji koji potrebu za kritičkim istraživanjem i provjerom eurokratskog imitiranja **reduciraju na nužnost preventivnog zatvaranja hrvatskog društva od poticaja i utjecaja građanskih društava u Europi**. Posrijedi su, dakle, strukturne tendencije motivirane autarkičnim opsosijama. Koliko su one posljedica zgotjne neukosti a koliko zbiljskih iskustava, predmet je posebne rasprave. U svakom slučaju likovi “trećeg puta” što ih one nagovješćuju teško da su likovi puta, prije bespuća.

Ima li, dakle, kritika eurokratskog imitiranja svoje prirodno mjesto, koje nije opterećeno opasnošću od podvrgnuća opsosijama “trećeg puta”? Držimo da je moguć potvrđan odgovor. Njemu u potporu nudimo dvije skupine činjenica.

(i) **Perspektive stvaranja nove tehničke strukture.** Poznato je da je socijalistička modernizacija podlegla središnjem modelu posebne tehničke ekspanzije: paleoindustriji. Oslonivši se na paleoindustriju, hrvatsko je gospodar-

stvo uspjelo (samo)kolonizirati vlastitu unutrašnjost: na inozemnim se tržištima, pak, pokazalo sposobnim samo tamo gdje su tržišta bila zasnovana na ekstremno reduciranim tehničkim i socijalnim aspiracijama, dakle, u socijalnim prilikama **predgrađanskog podrijetla**.

Društvena preobrazba devedesetih godina, potaknuta građanskim mjerilima i ciljevima, prirodno implicira i rekonstrukciju paleoindustrije i njezinu preobrazbu u novu tehničku strukturu primjerenu novim (oslobođenim) građanskim aspiracijama. Drukčije rečeno, građanska preobrazba implicira i potrebu za novom industrijskom strukturom koja je sposobna za inovacije i prilagodbe. Eurokratske tendencije, na drugoj strani, teže sposobnost za oblikovanje nove tehničke i industrijske strukture dodjeljivati **selektivno**, sukladno načelu da europskim središtima pripada i pravo nadzora tehničke preobrazbe, a perifernijim europskim društvima (kakvo je i hrvatsko) pravo na **reprizne tehničke strukture**. Promotri li se posljedice takvih tendencija u zagrebačkoj gradskoj preobrazbi, dolazi se do paradoksalna zaključka. On sugerira da eurokratske tendencije **potiču paleoindustrijsku ustrajnost** u gradskoj preobrazbi. Jer, vidjelo se, prema europskim perifernijim društvima potiskuju, iz središnje europske perspektive, reprizne tehničke strukture i sklopove. Dakako da zagrebački razvojni akteri, barem oni kojima je tijesno u socijalističkim industrijskim shemama bez socijalizma, moraju dovesti u pitanje naznačene posljedice. Ili, drukčije rečeno, upravo potreba za uspješnom integracijom u Europu **nameće** kritiku eurokratskog imitiranja.

(ii) **Ishod formalne europeizacije (tranzicije)**. Kao što je poznato, tranzicijska preobrazba obuhvaća dva usporedna programa institucionalne rekonstrukcije društva: političku rekonstrukciju (demokratizacija) i gospodarsku rekonstrukciju (privatizacija). Oba se programa, vidjelo se, temelje na stavu da je institucionalna rekonstrukcija dostatna za obuzdavanje divljih učinaka socijalističke modernizacije. Prihvati li se taj stav, imperativ da institucionalna rekonstrukcija hrvatskog društva **mora imitirati** bolja/najbolja rješenja u europskim društvima, djeluje kao zasnovan i racionalan stav.

No uvid u procese u društvenoj zbilji izvan naznačenog institucionalnog okvira otkriva da se, **unatoč** takvu imitiranju, **ne mogu izbjeći paradoksalni oblici nove barbarizacije** (primjerice, "divlje" poduzetništvo, uspon kriminalnih aktera u gospodarstvu itd.). Premda je osnovica

takvih paradoksa naoko zagonetna, nije neodređljiva. Posrijedi je činjenica da se oba programa formalne europeizacije **ne mogu dovršiti s planiranim rezultatima ako nisu određeni modernizacijom** kao procesom mijene društvene zbilje. Modernizacija se, pak, ne može oblikovati na temelju imitiranih shema nego s pomoću **kreativnog odgovora** na temeljna društvena ograničenja i izazove. Drukčije rečeno, eurokratsko imitiranje ne može zajamčiti onu razvojnu strategiju koja će uspješno ukloniti uzbaštinjena i novostvorena ograničenja. **Potrebna je, dakle, njegova kritika eda bi se primjereno odgovorilo na pitanje o obrisima iduće hrvatske modernizacije.**

Izloženo načelo može se primijeniti i na gradsku preobrazbu. Daljnji razvitak Zagreba djelomično se, dakako, može usmjerivati imitiranjem primjera izvrsnosti u inozemnom susjedstvu. Ali, stvarna modernizacija grada određljiva je samo kreativnim odgovorom na glavna ograničenja. Drukčije rečeno, **ona je neprenosiva gesta.**